

Ortodox filozófiatörténet?

Wolfhart Pannenberg: *Teológia és filozófia. A két tudomány viszonya és közös története*, L'Harmattan, Budapest, 2009, ford. Görfői Tibor és Gáspár Csaba László.

A cím Hegel azon állítására utal, amelyet Wolfhart Pannenberg kiemelt helyen idéz *Teológia és filozófia. A két tudomány viszonya és közös története* című könyvében, amely a neves teológus előadásait adja közre: „Nem egyedül, de főként a filozófia az, ami lényegében ortodox” (212.). Pannenberg előadás-gyűjteménye 1996-ban jelent meg először; magyar fordítása hosszú évek munkája után ténylegesen 2009-ben került ki a nyomdából. A magyar kiadvány magas szintű, helyesírási hiba szinte nem található benne, néhány problémára alább még visszatérek.

Áttekintésem címe kérdőjeles: ez egyszerre kívánja elismerni Pannenberg filozófiatörténetének érdemeit és felvetni hiányosságait. Az érdemekre vonatkozóan megállapítható, hogy olyan filozófiatörténettel van itt dolgunk, amely nemcsak a szerző hatalmas ismeretanyagáról tanúskodik, hanem a tárgyalás sajátos mélységéről, megállapításainak jelentőségéről is. Magyar nyelven efféle filozófiatörténet fordításban még nem jelent meg (a klasszikus szerzőktől, mint Hegel, eltekintve), noha belátható, hogy a nyugati gondolkodás történetét nem lehet másképpen tárgyalni, mint legfontosabb problémáinak szerves kifejlésében. Például Bertrand Russell nagyszabású filozófiatörténete, amely szintén megjelent magyar nyelven, messze elmarad Pannenberg mély és alapos látásmódjától, problémameérzékenységétől. Russell következetesen félreérti Hegelt, ezzel jelentősen hozzájárult az angolszász hegelianizmus lehanyaglásához a XX. század elején; ezzel szemben Pannenberg Hegel-fejezete könyvének csúcspontja.

Pannenberg tárgyalásának további érdeme egyes problémák történeti kibontakozásának felismerése és kifejtése, mint amilyen a személy-

fogalom. Kevesen veszik észre, hogy mai fogalmaink mögött az elmúlt évezredek jelentős fejlődése, átalakulása áll, amelyben kiemelkedő és kevésbé ismert gondolkodók egyaránt részt vettek. Pannenberg több ponton rámutat e fejleményekre; eljárását kiterjeszthetjük valamennyi központi fogalmunkra, mint amilyen a világ, az ember, a vallás, a gondolkodás stb. (Külön probléma a magyar szavak kérdése, amit az eddigi irodalom szinte akadályként tekintett, noha egyes kifejezéseink, mint amilyen a „vallás”, a mélyebb vizsgálat fényében a legjelentősebb gondolati következtetések levonását teszik lehetővé.) Pannenberg e könyvében nem tárgyalja, de aligha kétséges, hogy alaposabban kielemezve Isten szavunk („deus”, „Gott” stb.) jelentése is hasonló történeti változást mutat, amiben a kezdetek csirái kifejlődnek, egyes vonatkozásokban jelentős átalakuláshoz vezetve. Ebben a régi világkép kozmoteológiai felfogásának fokozatos leépülése és az Isten-ember viszony közvetlensége figyelhető meg, ami a XX. század egyes szerzőinél – mint Otto, Scheler, Buber vagy Heidegger – messze ható változásokhoz vezet. Pannenberg eljárásában azon fogalomtörténeti fejtegetések a legerőteljesebbek, amelyek megmutatják, hogyan mélyül el a problematika egyes konkrét hagyomány-összefüggésekben, hogyan lépnek tovább az egyes szerzők, egymásra támaszkodva, a történetileg kibontakozó, egyre mélyebb megértés felé. Tény, hogy ez a fejlődési jelleg a filozófiatörténet egyes fejezeteit meghatározza, legerőteljesebben a XIX. és XX. században, amikor a német idealizmus, a fenomenológia-exisztencializmus, illetve (ez kimarad a szerző fejtegetéseiből) a pozitívizmus következetesen kibontakozó problémátörténetet mutat, amely az első két esetben történelmi eredményekhez, az utóbbi esetben látványos kudarcokhoz vezetett.

Pannenberg áttekintése korunk egyik legjobban használható filozófiatörténetét eredményezi. Ez elsősorban a nagy filozófiai nyelvekre igaz, a németre, az angolra, a franciára – a kortárs gon-

dolkodásban elvéve találunk olyan kísérletet, amely a nyugati gondolkodást egységében, problémáinak szerves kifejlésében, e kérdéskörök mai relevanciájának történeti megalapozásában képes eljárni. Manapság egyfelől a részproblémák kiemelése és önálló tárgyalása jellemző, legyen szó akár történeti kérdéskörökről, akár absztrakt filozófiai problémákról, másfelől a történeti fejlődés relevanciájának elutasítása. Ami az első lehetőséget illeti, a szaktudománnyá súlylyedtt filozófia mint részproblémák diszciplínája méltatlan önmagához és a legkevésbé sem teszi lehetővé a nyugati gondolkodás hatalmas jelentőségének a felmérését. Ezzel nem vonom kétségbe a szakterületi vizsgálódások viszonylagos érdemeit, ám minden esetben fennáll a veszély, hogy az ilyen vizsgálatok – a fejlődési kontextus nélkül – a *történeti visszavetítés* vétkét követik el. Ha például Platón vizsgálatakor a mai problémák speciális állásából indulunk ki és ennek nyomait keressük a régi szerzőnél – mondjuk a „szubsztancia” fogalmát –, könnyen szem elől tévesztjük egyfelől Platón koncepciójának egészes kereteit, másfelől a filozófiatörténet fejleményeit, amelyek megszabják mai jelentéseinket. Pannenberg könyvének haszna éppen a filozófiatörténetnek mint összefüggő problémátörténetnek a megragadása, ami alkalmas a jelzett naivitás leküzdésére.

Másfelől Pannenberg mégsem képes pontos keretet adni ennek az áttekintésnek. Szándéka szerint a szerző a filozófiatörténetnek a teológiára gyakorolt hatásait kívánja elemezni. Ehhez feltételezi a filozófia és a teológia módszertani és tárgyi különbségét. Eközben sajátos módon olyan hibát követ el, amelynek elkerülését például Fichténél a legjelentősebb érdemnek tekinti. Fichte késői gondolkodásában dicséri, hogy a berlini filozófus felfogta, az én és a nem-én különbsége egy olyan harmadikat feltételez, mégpedig szükségképpen, ami nem ragadható meg a megkülönböztetés egyik vagy mások oldaláról kiindulva. Pannenberg a maga módszertanában

nem tisztázza, hogy teológiai-filozófiai áttekintése melyik oldalról fogalmazódik meg: filozófiai vagy teológiai traktátust olvasunk? S ha a Fichtére vonatkozó megállapítás szerkezetét alkalmazzuk: mi az a harmadik gondolkodás, amelyet a teológia és a filozófia megkülönböztetése szükségképpen feltételez? Mert csak ezen harmadik szempontjából lehetséges a megkülönböztetés megtétele és a kapcsolat felvázolása. Ha ezt a problémát elmélyítjük, könnyen eljutunk annak leszögezéséhez, hogy Pannenberg egy olyan gondolkodást feltételez, amit ő maga nem valósít meg. Vagy pozitívan fogalmazva: éppen e módszertani hiányosság által Pannenberg felhívja a figyelmünket a harmadik gondolkodás léteire, amelyből a különbség felmérhető; s mivel erről Pannenberg nem szól, kézenfekvő e harmadik gondolkodás – talán mint sajátos értelemben vett bölcelet – kifejtésének a feladta. Ezt a feladatot semmiképpen se teljesíti a könyv végén olvasható összefoglaló, amelyben Pannenberg állást foglal a filozófia és a teológia együttműködése mellett és egy új filozófiai teológia kialakításával szemben.

Pannenberg legjelentősebb hivatkozási pontja Hegel. A szerző benne látja meg azt a filozófust, aki minden kétértelműsége mellett (itt a panteizmus veszélyét említi) a teológiai fejlődésre nézve Platón után a legjelentősebb hatással volt. Az olvasónak az a benyomása, hogy Pannenberg szemében Hegel a nyugati gondolkodás csúcspontja – Schelling, vagy akár Heidegger elmaradnak ettől a jelentőségűtől. E felfogás mélyebb okai a könyvben kifejtetlenek maradnak, de az olvasó pontosan tudhatja, hogy nemcsak a protestáns teológus elkötelezettségéről van itt szó (Hegel erős kritikában részesült ezen az oldalon), hanem annak a gondolkodónak a felfogásáról is, aki a gondolkodás történeti jellegét és történelmi jelentőségét Hegelből kiindulva értette meg és érvényesítette teológiájában. A teológus, aki a kinyilatkoztatás történetiségének legnagyobb hatású képviselője,

mélyen vonzódik a hegeli történelemfilozófia alapvonalaihoz, noha nem hagyja említés nélkül a teológiai oldal problémáit. Ezek közül kulcsfontosságú, hogy a teológus istenfelfogása a történeti tényként értett megtestesülésből mint axiómából indul ki és csak ennek alapján válik számára lehetségessé Isten szentháromságtani ismerete, amennyire ez lehetséges. Ezzel szemben a filozófus, Hegel a tudat filozófiai kifejtésében pillantja meg a szentháromságtan alapvonalaival és tartalmait, s noha ez utóbbiak kiismerésének tételétől tartózkodik, mégis állítja a megismerés abszolút jellegét. Pannenberg itt sarkos ellentétet ismer fel, noha egy mélyebb reflexió megmutathatná, hogy Hegel – éppen történelemfelfogása miatt – a megváltott, a Krisztus által megszabadított és átalakított tudatban látja lehetségesnek ezt a megismerést.

Bizonyos mértékig a szerző saját felfogásaiból magyarázható az is, hogy Hegel mellett Heidegger szinte lényegtelen szerepet kap. Talán ez az egyetlen olyan pontja e könyvnek, amely tartalmilag hangsúlyosan kifogásolható. A protestantizmus egyes szegmenseiben Heidegger hatása meghatározó, de Pannenberg teológiája nem tartozik ide. Nem érdektelen, hogy Heidegger – főképpen Rahner munkásságán keresztül – manapság a katolikus teológiában játszik jelentősebb szerepet. Azonban Pannenberg hatalmas elemzőkészsége elsiklik azon tény fölött, hogy Heidegger éppoly döntő problémamegoldásokkal állt elő, mint amilyenekkel a maga korában Kant, Fichte, Schelling vagy Hegel. Pannenberg e téren mutatott érzéktelensége párhuzamos Schelling iránt mutatott idegenkedésével. Véleménye szerint Schelling elmarad Hegel megoldásaitól, ez azonban a filozófiatörténet problémáitól szerint – felfogásomban – nem helytálló. Schelling végső gondolkodása, amely az *unvordenkliches Sein* fogalmában ragadható meg, túllép Hegel dinamikus-totalitárius rendszerén és rámutat egy *végsőképpeni megelőzőre*, amire nézve egyáltalán

bármilyen létező és bármilyen elgondolható – anélkül, hogy ez a megelőző és betetőző mint ilyen tartalmilag felfogható lenne. Pannenberg egyoldalúsága Heidegger esetében is szembevetendő, hiszen ez utóbbi *Sein* és *Dasein* fogalmai nemcsak a konkrét történeti kontextusban nyújtottak analitikusan kiértékelhető probléma-történeti megoldást, hanem a fogalmak későbbi elmélyítése és továbbfejlesztése olyan gondolkodás kibontakozására mutat, aminek jelentőségét ma, Heidegger halála után alig több mint harminc évvel, még nem tudjuk kellően felmérni. Pannenberg eljárásában, minden tisztes szándéka és elemzése ellenére, visszaköszön az a más felekezeti viselkedésből jól ismert eljárás, amely először kirekeszti a géniust, hogy azután – sokszor évszázadokkal később – zászlajára tűzze meglátásait.

Pannenberg könyve világossá teszi, hogy a nyugati filozófiatörténet nem érhető meg teológiatörténet nélkül, s megfordítva. Továbbá világossá teszi, hogy ez a történet nem zárult le, hanem folytatásra vár. Ez a folytatás részben elgondolható úgy, ahogyan a kortárs francia gondolkodásban megmutatkozik, ami a maga egyoldalúan abszolutizáló hangsúlyjaival – az egyedi, a másik, az anti-struktúra, a múlt, az élet stb. kiemelésével – ahhoz hasonló fordulatot hajtott végre a kortárs gondolkodásban, mint amelyet a baloldali hegelianusok az 1830-as évektől kezdve az akkori környezetben. Tanulságos leszögezni, hogy a baloldali hegelianizmus filozófiailag kudarcot vallott, ám ideológiaként világformáló erő forrásává lett. S talán még tanulságosabb annak áttekintése, ahogyan a nyugati gondolkodás a filozófiai források elapadásával éppen akkor kezd hozzá az újragondolás nagylélegzetű munkájához a fenomenológiai mozgalomban, amikor Nietzsche munkássága a maga életidejében visszhangtalanul véget ér. Anélkül, hogy e fejleményben teljes érvényű mintát akarnék felfedezni, azt emelem ki, hogy a filozófiai

eredmények eléréséhez egyrészt szükséges a lát-
szólag gyümölcstelen időszakok egyoldalúsága,
másfelől az újrakezdés munkája, aminek kö-
vetkeztében megjelenhet nemcsak a problé-
matörténetileg konkrét megoldás (mint az
emberfogalom fejlődésében a *Dasein*), hanem
az utalás egy továbbira, ami jelenleg – igazta-
lanul – ezoterikusnak, misztikusnak bélyegzett
megnyilvánulásokban ölt testet. Mindennek
teológiai jelentősége beláthatatlan, hiszen
nemcsak a filozófia fogalmi készlete – maga a
filozófiai keret – kell, hogy átalakuljon, hanem
a teológiában is szükség van forradalomra.
Pannenberg filozófiatörténete nemcsak annyi-
ban ortodox, hogy Hegelre támaszkodik, ha-
nem annyiban is, hogy megcsillantja a teoló-
gia átalakulásának *filozófiai* lehetőségét.

A könyv fordítói kiváló munkát végeztek, a
könyv nagy része kristálytisztán szólal meg. Kér-
déses azonban, hogy egy ilyen egységes munkát
indokolt-e két fordítóra bízni, s nem tenne-e
jót a fogalmi és stílusbeli egységnek, ha egy for-
dító vállalná az egész feladatot. Másfelől e for-
dításban is kidomborodik a kortárs filozófiai
szóhasználat néhány nehézsége, amin legalább
azok körében változtatni kellene, akik e problé-
mákra érzékenyek. Ilyen a régiektől kritikátla-
nul átvett helyesírás felülvizsgálata, nevezetesen
az „ex” prefixummal kezdődő, latin eredetű sza-
vak vonatkozó hangcsoportjának „gz”-vel való
visszaadása, ami véleményem szerint teljesen
indokolatlan és félrevezető, különösen olyan
esetekben, ahol a latin prefixumnak tartalmi je-
lentősége van („*exisztencia*”). Végre szakítani
kellene azzal a filozófiailag tökéletesen elvétett
„megoldással”, amely a hegeli „*Aufhebung*”-ot
„megszüntetve-megőrzésnek” fordítja. Minden
összefüggésben az „*Aufhebung*” elsődleges je-
lentése: felemelés, azután eltörlés, végül megőr-
zés. Ahol Hegel használja, mindenütt a feleme-
lés és az eltörlés kettősségével játszik, a megőrzés
jelentés másodlagos. A kínosan erőltetett ma-
gyar „fordítás”, a „megszüntetve-megőrzés” elő-

ször is kifelejtí a „felemelés” jelentését, noha
Hegel egész koncepciójában ez a leglényegesebb
mozzanat; másodszer a szóösszetétellel egy ön-
magában tiszta és egyszerű gondolatot érthet-
lenné tesz. Ennél már az is hasznosabb, ha a
német szót magát használjuk magyar szöveg-
ben, de még jobb lenne végre egyetlen, világos
magyar kifejezést találni. Ajánlom az „*aufhe-*
ben” fordításaképpen a „*felold*” igét, amely-
ben benne van a felemelés és a megszüntetés,
sőt a megőrzés jelentésárnyalata is. A legfon-
tosabb azonban az, hogy kikerüljünk az olyan
fordítások csapdáiból, mint a „megszüntetve-
megőrzés” (olykor a fordító ott is makacsul
„megszüntetve megőrzést” fordít, ahol a jelen-
tése egyszerűen: megszüntetés), vagy mint a „*je-*
lennvalólét”. E szavak eredetije világos az eredeti
környezetben; eddigi magyar fordításaik épp-
oly értelmetlenek, mint a hozzájuk kapcsolódó
kommentáriróladalom nem kis része.

Mezei Balázs

Az ökumenikus és vallási párbeszéd útja. Hivatalos egyházi megnyilatkozások

Szerk. Nagypál Szabolcs. Békés Gellért Öku-
menikus Intézet – L’Harmattan, Pannon-
halma – Budapest, 2009. /Békés Gellért Öku-
menikus Könyvek I./

Közhelynek számít, hogy korunk a globalizá-
ció kora. Mindenki kapcsolatban áll minden-
kivel, mindenki érintkezik mindenkivel. Ez az
érintkezés nem mindig áldásos. Sokszor a vi-
tatkozás, veszekedés, versengés, kizárás, sőt gyű-
lölet, erőszak, terrorizmus és háború formáit
ölti. Ezért nagyon fontos, hogy kidolgozzuk,
magunkévá tegyük és terjesszük a párbeszéd
kulturáját. Üdvözljük tehát a Nagypál Szabolcs
szerkesztésében megjelent könyvet, mely ma-
gyar nyelven tesz hozzáférhetővé a keresztény

felekezetek közötti, úgynevezett ökumenikus párbeszédre és a keresztényeknek más vallások követőivel folytatott párbeszédére vonatkozó nyolc fontos megnyilatkozást.

Keresztény felekezetek, illetve különböző vallások követői között a múltban inkább a vitatkozás, sőt veszekedés volt a szokás, de ennek véres háborúkká történő elfajulása jóakarátú embereket arra indított és indít, hogy párbeszéddel közeledjenek egymáshoz. Jól határozza meg Nagypál a könyv bevezetésében a párbeszéd lényegét: „A hiteles és tulajdonképpeni párbeszéd egy kettős mozgást foglal egységbe magában: a másik felé fordulást és az elszigeteltség földadását egy másik felé megnyíló és őt elfogadó figyelem erőterében.” (10.) Akik párbeszédet folytatnak egymással, jóindulattal hallgatnak egymásra, feltételezik egymás jóhiszeműségét, igyekeznek egymás nézeteit megérteni, hajlandók tanulni egymástól, ott egyik fél sem gondolja, hogy csak ő birtokolja a teljes és tökéletes igazságot, hanem együtt igyekeznek felnőni a teljes igazság felé.

E lelkiület minden hiteles párbeszéd sajátossága. A párbeszéd célját tekintve azonban a keresztény felekezetek közötti ökumenikus párbeszéd és a vallások közötti párbeszéd különbözik. Az ökumenikus párbeszéd célja az *Egyház teljes egysége*, vagyis olyan közösség megalkotása, amely az apostoli hit közös megvallásában jut kifejezésre, közösen éli a szentségeket (szakramentumokat), amelyben a tagokat és szolgálatokat kölcsönösen összehangolják és elfogadják, és közösen teljesítik az Istentől nekik adott küldetést. „A teljes egység akkor valósul meg, amikor minden egyház föl tudja ismerni a többiben az egy szent, egyetemes (katolikus) és apostoli egyházat a maga teljességében. Egy ilyen közösségben az egyházak életük minden területén és minden szinten össze vannak kötve az egy hit megvallásában, valamint az istentiszteletben, tanúságtételben, döntéshozatalban és cselekvésben.” (42.)

A vallásközi párbeszéd célja viszont *nem* egy közös vallás megteremtése, hanem *egymás*

megértése és gazdagodás az igazság ismeretében és elsajátításában.

Az elemzett könyvben 5 irat szól az ökumenikus párbeszédéről és 3 a vallásközi párbeszédéről.

Szóljunk először az ökumenikus párbeszédéről. A könyv címe: *Hivatalos egyházi megnyilatkozások*. Fontos megjegyezni, hogy a „hivatalosságnak” különböző fokozatai vannak. A Katolikus Egyháznak az ökumenikus párbeszédéről szóló leghivatalosabb megnyilatkozása a II. Vatikáni Zsinatnak az ökumenizmusról szóló határozata, II. János Pál pápa *Ut unum sint* kezdetű enciklikájának 28–39. pontja, valamint az 1993-ban kiadott, és a II. János Pál pápa által jóváhagyott *Ökumenikus Direktórium* 172–182. pontja. E három dokumentum magyar fordítása már közkezen forog. A jelen könyvben viszont először jelenik meg magyar nyelven a Római Katolikus Egyház és az Egyházak Ökumenikus Tanácsa által delegált közös munkacsoport által 1967-ben, illetve 2004-ben kiadott két szöveg. E szövegek igen értékes meglátásokat, nagyon hasznos végrehajtási tanácsokat tartalmaznak, de nem tekinthetők akár a Római Katolikus Egyház, akár az Egyházak Ökumenikus Tanácsa kötelező tanításának. Az Egyház Ökumenikus Tanácsa egyébként egyáltalán nem tekinti magát egyházi tanítóhivatal birtokosának.

A harmadik szöveg a Keresztény Egység Előmozdításának Pápai Tanácsa elnöke, Walter Kasper tanulmánya, amely a II. Vatikáni Zsinatnak az ökumenizmusról szóló határozatát leértékelő véleményekkel szemben tisztázza és ugyanakkor árnyalja e határozat tekintélyét.

A negyedik szöveg a Keresztény Egység Előmozdításának Pápai Tanácsa által 1995-ben kiadott dokumentum, amely tovább részletezi a II. János Pál pápa által jóváhagyott Ökumenikus Direktóriumnak a szemináriumokban és teológiai karokon folytatandó ökumenikus képzésre vonatkozó utalásait. E dokumentum „egy tanulmányozásra kiadott szöveg, amely összefoglalja az Ökumenikus Direktórium tar-

Recenziók

talmát, és egyértelműbbé teszi azt”. (128.) Sok jó javaslatot tartalmaz, de az, amit az ökumenébe való általános bevezetésén kívül „a sajátos tárgyalás további területeiként” ajánl, alig fér bele a szokásos papképzés menetébe.

Az ökumenizmussal foglalkozó írások közül nekem a legérdekesebbnek az ötödik szöveg tűnt: az Egyházak Ökumenikus Tanácsa „Hit és Egyházszerzet” (*Faith and Order*) Bizottságának 2005-ben kiadott, *Az Egyház természetéről és küldetéséről. Állomás egy közös nyilatkozat felé vezető úton* című írása. E bizottság munkájában a Katolikus Egyház küldöttei is részt vesznek. Dokumentumait „tanulmányozás céljából kiadott szövegeknek” tekinti. E fogalmazvány azért rendkívül érdekes, mert a *főszöveg* megkapó nyelvezetben fejt ki azt, amit az egyházak *már most közösen* tudnak mondani az Egyház természetéről és küldetéséről, azoknak a kétoldali és többoldali párbeszédnek alapján, amelyek az utóbbi ötven évben lezajlottak. A *főszöveg* egyes fejezetei után, a dokumentum *keretes szöveg* formájában elmondja az egyházak között még fennálló különbségeket, amelyeket egyesek a jogos sokféleség megjelenésének, mások azonban egyházmegosztónak tekintenek.

A *főszöveget* nagy *örömmel* olvashatjuk. Egy-más után jönnek a szebbnél szebb fejezetek: az Egyház mint az isteni Ige és a Szentlélek teremtménye, mint Isten népe, mint Krisztus teste, mint a Szentlélek temploma, mint közösség; az Egyház küldetése: istentisztelet, szolgálat, igehirdetés, az Egyház mint Isten szándékának jele és eszköze; az egy, szent, egyetemes, apostoli Egyház; az Egyház mint helyi egyházak közössége; az Egyház hite, szentségei (keresztség, úrvacsora); az összes hívek és a főlentelt személyek szolgálata; a személyes, közösségi és testületi szolgálat; tekintély az Egyházban; az Egyház szolgálata a világnak. Igazán hálát adhatunk az Istennek, hogy ma ily messzemenően képesek egyetérteni a különböző egyházi közösségek képviselői keresztény meggyőződésük kifejtésében.

Annál *szomorúbbak* azonban a keretes szövegek megállapításai. Amikor az előbbieken kifejtett szép, életadó igazságok konkrét alkalmazásáról van szó, megjelennek a mélyreható és áthidalhatatlannak látszó különbségek. E keretes szövegeket olvasva az a benyomásunk, hogy isteni csoda kell ahhoz, hogy Jézus hívei újra egyé legyenek. Pedig ez Jézus kívánsága: „Atyám, add, hogy mindnyájan egy legyenek, és így elhiggye a világ, hogy te küldtél engem” (Jn 17,21). Jézusnak ez az imája, és az elmúlt évtizedek alatt elért bámulatos eredmények ösztönöznek arra, hogy fáradhatatlanul folytassuk a keresztények egységéért végzett imáinkat és az egység megvalósulására irányuló törekvéseinket.

A *vallásközi párbeszédre* vonatkozólag, sajnos, a legfontosabb hivatalos katolikus megnyilatkozás még ebben a kötetben sem jelent meg magyar fordításban: a Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsa és a Népek Evangelizációjának Kongregációja által 1991-ben közösen kiadott: *Párbeszéd és hithirdetés* (Dialogue and Proclamation): *Megfontolások és iránymutatások a vallásközi párbeszédre és Jézus Krisztus örömhírének hirdetéséről* című dokumentum. Súlyos mulasztásnak tartom, hogy ez a nagyszerűen megfogalmazott irat még mindig hozzáférhetetlen magyar nyelven.

A jelen kötet a vallásközi párbeszédre vonatkozólag az Egyházak Ökumenikus Tanácsánál a más vallásúakkal folytatandó párbeszéd ápolására 1971-ben felállított alegység két dokumentumát tartalmazza. Az első dokumentumot 1979-ben tették közzé, és magán viseli az alegység első vezetője, Stanley Jedidiah Samartha, indiai teológus nézeteinek bélyegét. Ajánlja a más vallásúakkal folytatandó párbeszédet, érintkezést, együttműködést; ajánlja a közös részvételt ünnepeken, szertartásokon, istentiszteleteken és elmélkedésekben. Ezeket az irányelveket több protestáns teológus kemény kritikával illette: Jézus Krisztus kegyelmének egyedüliségét látták veszélyeztetve. A 2004-es

irányelvek ezért óvatosabban fogalmaznak. Megerősítik, hogy Jézus Krisztus életét, halálát és föltámadását Isten megváltó műve közép-pontjának tartjuk az egész világ számára, amiről tanúságot kell tennünk, de ugyanakkor elismerik, hogy Isten Szentlelkének tevékenysége „meghaladja meghatározásainkat, leírásainkat és korlátozottságunkat”. (94–95.)

A vallásközi párbeszédéről szóló harmadik írás a Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsának *A párbeszéd lelkisége* című, 1999-ben kiadott, a püspöki konferenciák elnökeihez intézett levele. Ez a levél kilenc pontban foglalja össze nagyon szépen a párbeszéd lelkiségét. 1. A párbeszéd a hitből és 2. a szeretetből fakad. 3. A párbeszédet folytatónak Jézus Krisztus önküüresítő lelkületével kell rendelkezniük. 4. Isten akaratát kell szüntelenül keresniük és követniük. 5. Rendelkezniük kell világos keresztény önzonossággal: „A vallásközi párbeszéd nem követeli meg, hogy a keresztény tegye félre a keresztény hit vagy gyakorlat néhány elemét: ezeket nem kell zárójelbe raknia, és még kevésbé kell bennük kételkedni.” „Szilárd meggyőződésünk, hogy Isten minden embert üdvözíteni akar, és hogy Isten az Egyház látható határain kívül is megadja kegyelmét.” „Alázattal és a kölcsönös gazdagodás iránti vágygal kell találkozunk másvallású emberekkel.” (Ezt a pontot figyelembe véve kell értelmezni jelen könyv bevezetésének azt az állítását, hogy „a párbeszéd [egyik] föltétele ama alapvető készség, hogy az ember elfogadja a teológiájának és az általa vallott tanításoknak az időleges megkérdőjelezési lehetőségét”. [18.] Megkérdőjelezhetjük teológiai magyarázatainkat, de nem szabad megkérdőjelezni keresztény hitünket és gyakorlatunkat.) 6. A hithirdetés és a párbeszéd, mindkettő, az Egyház küldetésének mozzanata. 7. Miközben elismerjük Isten Lelkének munkálkodását más vallású emberek között, mégpedig nemcsak az emberek szívében, hanem bizonyos vallási szertartásaikban is, egyszersmind a keresztény hit egyedüliségét is tisz-

teletben kell tartanunk. 8. A vallásközi párbeszédet fönntartó lelkiséget hitben, reményben és szeretetben éljük meg. 9. Imádság és önfeláldozás táplálja e lelkiséget. „Jézus tanítása az, hogy különbségtétel nélkül kell szeretnünk; nem szabad bosszút állnunk, ha igazságtalanság történik velünk, hanem le kell győznünk a rosszat jóval.”

Ezek az elvek azért is jók, mert rövidek. A Vallásközi Párbeszéd Pápai Tanácsának egyik közvetlen munkatársától tudom, hogy ezen elvek szövegét nagyon alaposan átnézte és jóváhagyta a római Hittani Kongregáció is. Ez növeli jelentőségüket a katolikusok számára.

Végezetül néhány megjegyzés a jelen magyar kiadványra vonatkozólag. A fordítások szinte mindig pontosak és olvasmányosak. Örvedetes, hogy ellentétben idegen szavaktól hemzsező sok tudományos értekezéssel, a fordítók nagyon törekedtek magyar kifejezések használatára. Örömhír (*evangélium*), igazságok rangsora (*hierarchia veritatum*), átcsábítás (*prozelitizmus*), egybe mosás (*szinkretizmus*), titok (*misztérium*), Húsvét Titka (*Mysterium paschale*), megértéstan (*hermeneutica*), apostoli folytonosság (*successio apostolica*), szentség (*sakramentum*), testületi elv (*kollegialitás*), tekintély (*auctoritas*), befogadás (*receptio*), megállapodás (*kompromisszum*). Mint ha már kicsit sok is lenne a jóból. Például a „Húsvét Titka” nagyon halvány kifejezés, és a képzeletet másfelé irányítja, mint a *mysterium paschale*, amely nem más, mint Krisztus Halálának és Feltámadásának üdvhozó misztériuma. A „megállapodás” sem fejezi ki elégségesen a „kompromisszum”-szó értelmét. Régi bánatom a már mindenütt használt „ünneplés”-szó a „celebratio” fordítására. Mire gondol az egyszerű keresztény ember, amikor az „Eucharisztia ünnepléséről” beszélnek neki? Semmiképpen sem a szentmisére, hanem gyertyás és zászlós szentségi körmenetre. Még nem találtam jobb szót, de az „ünneplés” félrevezető.

Jó lett volna, ha a jelen kiadvány megjelölte volna a fordított szövegek eredetijének a fel-

találhatóságát, mert bármennyire jó is a fordítás, vannak részek, ahol az olvasó szeretné konzultálni az eredeti angol vagy latin szöveget. Az is jó lett volna, ha az ökumenikus párbeszédéről szóló szövegek és a vallásközi párbeszédéről szóló szövegek két csoportra osztva lettek volna elhelyezve.

Dicsérendő a sajtóhibák teljes hiánya. Csak egyet találtam: 67. oldal, 14. jegyzet: Iréneusz, *Adversus haereses*. III.,24.,1 (és nem: 111.,24.,1). Megjegyzem még, hogy már ideje lenne kiirtani az 1Kor 10,17 hibás fordítását: „Mert egy kenyér, egy test vagyunk...” (162.) Helyesen: „Mert *egy* a kenyér, *egy* test vagyunk...” Az „egy kenyér”: az egy Krisztus az Eucharisziában. *Mert ő „egy”, ezért* lesznek „egy testté”, „Krisztus testévé” mindazok, akik őbenne részesednek a szentáldozásban.

Nemeshegyi Péter SJ

Máthé Andrea: *Útvesztőben*

Vigilia Kiadó, Budapest, 2006.

Jóllehet a felsőoktatásban nem egészen ebben az értelemben használjuk, az esszé eredetileg *próbálkozást* jelent, *kísérletet*. Ilyen értelemben köze van a költészethez mint teremtő tevékenységhez: a költő-esszéíró teremtő (kreatív), mivel új szempontokat nyit föl, ezáltal új valóságot tesz olvasója számára hozzáférhetővé. A nyelv újjal-szokatlanul próbálkozó-kísérletező, tehát teremtő használta éppoly lényegileg hozzátartozik az esszéíró, mint a költő tevékenységéhez: mindkettő poétikus a görög *ποεσειν* (alkotni, létrehozni) értelmében.

Mindkét irodalmi tevékenység egyben sűrít is (amint a költő német megnevezése, a *Dichter* mondja): a valóság egy-egy szempontját kiemelve fogalmazza meg mindannak sűrítmenyét (lényegét, velejét, jelentését), ami onnan látható. Sem a jó esszé, sem a jó költemény nem

akarhat mindent elmondani, hiszen írójuk jól tudja, hogy a valóság – a költő-esszéíró tevékenységétől függetlenül, egyben annak következményeként – kimeríthetetlen, a „minden” kimondhatatlan.

Épp szerénységük teszi lehetővé számukra e kimondhatatlan dimenzió áhítatos őrzését, olykor megjelenítését. Mert az íróember nem egyszerűen a történekek krónikása, nem is abszolút kezdete a kimondott szónak: „teremtő” tevékenysége épp a nehezen megközelíthető s szavakba foglalható valóságra való odafigyelésben bizonyul korlátozottnak. E korlátokkal való szakadatlan szembesülés, a kimond(hat)atlanba ütközés lényegi része e teremtő tapasztalásnak.

A költészet és esszéírás e néhány közös vonásának kiemelése választ sugallhat arra a kérdésre, hogy a *Vigilia Esszék* című sorozatában megjelent kötetének Máthé Andrea vajon miért az *Útvesztőben* címet adta. Hiszen első olvasásra egyáltalán nem világos, miféle útvesztőben tévelyeg a szerző. Sokkal inkább az lehet az olvasó érzése, hogy ezen esszék kellő szerénységgel, mégis biztos kézzel íródtak. Legyen szó bennünk a csöndben tett sétáról, a kiengesztelődés és szeretet gesztusáról, az érintettségéről, a befogadás tapasztalatáról az imádságban és az olvasásban, Platón titokzatos *khórájáról*, vagy a virrasztásról – hogy csak néhányat említsünk meg. Az esszék pontosságra törekszenek, ezért igencsak fegyelmezett befogadást igényelnek: minden biztonnal többszöri töprengő végigolvasást, csöndes figyelmet. Vajon (mindössze) az ebbe való begyakorlás nehézségeire utalna a címadó kép?

Mély, nem pusztán szellemesnek szánt esszéket olvasni sohasem könnyű – s ez csupán újabb párhuzam a költői szövegekkel. Máthé Andrea írásai azonban fokozatosan maguk vezetnek be saját maguk olvasásába: pontosan egy olyan értelmezői magatartásról tanúskodva, amely a „figyelmes jelenlétet, a tapintatos tekintetet és bizonyos [olykor tudományos-filozófiai] távolságtartást” egyként magába foglal.

Ezért *A virrasztás mint...* című esszé, amelyben e megfogalmazás található (124.), tömörségében is jó bevezető a kötet gondolatvilágába.

A gyűjtemény erénye, hogy e csöndes figyelem esztétikai-hermeneutika és etikai-spirituális fontosságára egyaránt föl hívja figyelmünket. Az olvasás ethosza s életmódunk végső soron összefüggenek egymással, csak a modernitás csinált a műélvezetből öncélú, az élet többi területétől elválasztott (hogy ne mondjam: szabadidős) tevékenységet. S tette ugyanezt a vallással. Ezért e kötet – amely bőven hivatkozik olyan (poszt)modern szerzőkre, mint például Barthes, Borges, Csehov, Foucault, Gadamer, Heidegger, Kierkegaard, McIntyre, Merleau-Ponty, Ricoeur, Rilke és mások – olvasható az emberi életet egymással kellőképpen össze nem függő töredékekre szabdaló modernitás meghaladására, kiigazítására tett szerény, mégis bizalomébresztő kísérletként. Kísérlet, mert esszé. Szelíd, mert a csöndből íródik csöndes figyelemre tanítva. Így ébreszthet bizalmat olvasójában.

Az „útvesztő” igazi értelme pedig annak tárul föl, aki bátorságot véve maga is belép a csöndbe.

Bakos Gergely OSB

Hegedűs Zoltán: A menedzser Bibliája

Kairosh Kiadó, Budapest, 2010.

A Biblia természetesen mindenkié: szegények, gazdagok, írástudók és vámosok egyaránt épülhetnek belőle. Ezekre az embertípusokra találunk példát magában a Szentírás könyveiben is. Ilyen alapon a Biblia a vállalkozóké is. Hegedűs Zoltán új könyvének lapjain nem szakmai exegézist, hivatalos biblia-elemzést, tudományos teológiai okfejtéseket, hanem személyes tapasztalatokat találunk. A könyv egy fontos találkozás dokumentuma, amely a kri-

tikusan szemlélt menedzser-világ és a hitlélmény között zajlik. Olyan színpalak közé viszi el a szerző Isten kinyilatkoztatott szavát, ahol azt általában hiányolni szoktuk, vagy fel sem tételezzük, hogy egyáltalán jelen lehet.

A szerző, korábban az Aral és a British Petron vezető embere, az ipar és a kereskedelem, a multinacionális cégek benső ismerője ezzel a könyvével megkísérli ott tetten érni Istent, ügyes élettapasztalatok útján felismertetni az igazság, az emberség, az értékek útján, a gazdaság, a közgazdaság, a vezetéstudomány világában. Olyan fogalmak közé kerülnek bibliai mondatok, mint mesterséges intelligencia, proaktivitás, csapatépítés, egészségvédelem, érdekérvényesítés, cég és vállalkozás egysége stb.

A könyvet alkotó tíz fejezet szinte vezet az érdeklődő olvasót: értékkövetés, személyzeti munka, kommunikáció, vezetés- és döntésmélet, erkölcs, üzleti és vállalati etika, vállalkozás és politika, környezetvédelem, folyamatos megújulás, az élet kihívása és az arra adott válasz, valamint praktikus tanácsok. Találóak az idézetek, helytállóak az összefüggések. Nagy értéke a könyvnek, hogy összebékíti két olyan világot, melyeket a közvélemény általában egymással összeegyeztethetetlennek tart. Csupán egyetlen világ van ugyanis, amelyben megtörtént az isteni kinyilatkoztatás, és amely egyúttal földi érvényesülés színtere is lehet. A könyv olvasmányos, nem nehéz tanulmány, a szakembert éppúgy gazdagíthatja, mint az egyszerű érdeklődőt. Egyértelműen azt bizonyítja, hogy a multinacionális vállalatok között, a kereskedelemben, menedzserként is lehet, sőt kell is kereszténynek lenni! Söként, kovászként és világító fényként, ahogy Jézus várja tőlük, vagy ahogy azt a II. Vatikáni Zsinat fogalmazza: „...[jelenlétünk] hassa át és tökéletesítse a mulandó dolgok rendjét az evangélium fényével” (AA 5).

Pákozdi István